

ROMÂNIA ȘI MARELE RĂZBOI: REALISM, BALANSARE ȘI ALINIERE. O PERSPECTIVĂ TEORETICĂ

Hadrian Gorun*

Abstract. *This paper represents a short theoretical analysis of Romanian foreign policy during World War I, mainly in the period of Romanian neutrality. It could be a starting point for a book. We attempted to articulate and elaborate a solid theoretical framework concerning our approach. The Romanian political class aimed the achieving of the national interest. The national interest represents one of the key-concepts for the realist school of thought in international relations and for neorealism as well. We took also into account the game theory, belonging to the strategic realism. We have demonstrated that the Romanian state has performed as a rational actor of the international arena, deliberately delaying the intervention in the war. For a while Romania played the role of a balancer in the Balkan area. The president of the Romanian Council of Ministers, Ion I.C. Brătianu will adopt a bandwagoning behavior, deciding to enter World War I, alongside with the Entente at the moment he considered optimal. Usually, in their relations with Great Powers, the weaker states tend rather to bandwagoning than to balancing. In relations with actors with a similar power, these states will rather opt for balancing. Therefore regarding Bulgaria (a state with military capabilities quite similar to those of Romania) the officials of Bucharest preferred to opt for balancing. In its relations with Entente's states, Romanian Kingdom naturally chose to adopt a bandwagoning behavior. When a state actor or an alliance has the biggest chances to win in a conflict, the states tend to join the stronger camp than form coalitions. In these circumstances, the states will opt for bandwagoning.*

Keywords: Romania, First World War, international relations, realism, bandwagoning.

Studiul de față prezintă o succintă analiză teoretică a politicii externe a României în timpul Primului Război Mondial, cu deosebire în perioada neutralității românești¹.

* Conferențiar dr. hab., Universitatea „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu; e-mail: hadriangorun_79@yahoo.com

¹ De altfel, am fost preocupați de această problemă în două studii, publicate deja în: „Polis. Revistă de Științe Politice” și în „PHILOBIBLON. Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities”. A se vedea Hadrian Gorun, *Între neutralitate și aliniere: aspecte privind politica externă a României la începutul Marelui Război*, „Polis. Revistă de științe politice”, nr. 2 (20), 2018, p. 41–51 [infra: *Între neutralitate și aliniere ...*]; Idem, *Realism and Decisional Dilemmas in Romania's Foreign Policy during Neutrality*, „PHILOBIBLON. Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities”, vol. XXIII, No. 2, 2018, p. 211–226 [infra: *Realism and Decisional Dilemmas ...*]. Aceste două contribuții, împreună cu prezentul studiu ar putea fi dezvoltate într-un volum, constituind un punct de pornire pentru acesta. Titlul volumului proiectat ar putea fi *România și Marele Război: între istoria și teoria relațiilor internaționale sau România și Marele Război, o perspectivă istorică și teoretică*. Abordarea Primei Conflagrații Mondiale, din perspectiva teoriei relațiilor internaționale, a fost relativ puțin frecventată de către istoricii și politologii români. Menționăm, în acest sens, câteva lucrări reprezentative, precum Rudolf Dinu, *Romania's way from neutrality to War. An analysis regarding the Evolution of Romanian Foreign Policy 1912–1916*, în vol. *La Grande Guerre. Histoire de la mémoire collective en France et en Roumanie*, coord. Christophe Prochasson et Florin Țurcanu, Bucharest, New Europe College, 2010, p. 9–17; Andrei

„Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu». Series Historica”, tom LIX, 2020, p. 287-300.

Ne-am străduit să conturăm și să elaborăm un cadru teoretic cât mai solid pentru abordarea noastră. De fapt, cu deosebire etapa neutralității se pretează mai bine unei abordări teoretice, din perspectiva teoriei relațiilor internaționale.

Am pornit de la unul dintre postulatele fundamentale ale realismului în relațiile internaționale, anume teza raționalității actorilor statali. În virtutea acesteia, statul este un actor rațional care vizează, prin acțiunile sale de politică externă, realizarea completă, desăvârșirea interesului național. Statul urmărește să obțină maximum de avantaje, înregistrând pierderi minime și costuri cât mai reduse. Regatul României a amânat în mod deliberat momentul intervenției în război, din pricina instruirii și pregătirii militare precare a armatei. La acest considerent, se adaugă înzestrarea deficitară cu materiale de război, muniții și echipamente performante. Or, puterea în general, cu deosebire puterea militară reprezintă un concept cheie în realism, însuși interesul național fiind conceput în termeni de putere. Pregătirea militară se numără printre elementele constitutive ale puterii unei națiuni, în concepția lui Hans Morgenthau², fiind importante atât calitatea comandamentului și a corpului ofițeresc, cât și calitatea și cantitatea trupelor și mai ales a armamentelor. Pe lângă problema puținătății armelor și materialelor, o parte din armamentul deținut de către armata română era uzat și din punct de vedere moral. Aprovizionarea armatei române cu armament și muniții va rămâne o chestiune stringentă, nerezolvată definitiv nici măcar după angajarea în luptă. Pe de altă parte, România a întârziat clipa intervenției și pentru că diplomația Bucureștiului se străduia să obțină garanții certe din partea Antantei cu privire la unirea Transilvaniei, Banatului și a Bucovinei cu Vechiul Regat. De altfel, importanța calității diplomației, ca element component al puterii naționale, este similară cu cea a pregătirii militare, în opinia lui Hans Morgenthau. De asemenea, în analiza noastră, am luat în considerare, *teoria jocurilor*, specifică realismului strategic³.

Regiunea balcanică a cunoscut, în cursul neutralității României (1914-1916), o dinamică geopolitică deosebită. Fidel în permanență unei linii politice tipic realiste, Regatul României a performat rolul de element ponderator în funcționarea balanței de putere din Balcani în primii ani ai Marelui Război. Bucureștiul a asumat o misiune similară în cel de al doilea conflict balcanic. România a intervenit cu intenția clară de a conserva balanța de putere. Sfidând Viena, care își asumase statutul de protector al Sofiei, România s-a opus posibilității ca Bulgaria să dobândească o prea mare putere, afectând astfel statu-quo-ul teritorial. O victorie repurtată de Bulgaria asupra foștilor aliați din

Miroiu, *Balanță și hegemonie. România în politica mondială 1913-1989*, prefață de Mihail Ionescu, București, Edit. Tritonic, 2005, p. 78–133; Șerban Filip-Cioculescu, *România în vara anului 1916: paradigma actorului rațional și câteva mecanisme psiho-cognitive specifice procesului decizional*, „Revista de Istorie Militară”, nr. 5–6, 2016, p. 37–53; Idem, *România și decizia de a intra în război în august 1916. Balansare, sub-balansare, aliniere*, „Revista de Istorie Militară”, nr. 3–4, 2016, p. 43–50.

² A se vedea lucrarea celui mai prominent exponent al realismului, cel supranumit de către Martin Griffiths, „papă al relațiilor internaționale”. Hans J. Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*, ediție revăzută de Kenneth Thompson și David Clinton, traducere de Oana Andreea Bosoi, Alina Andreea Dragolea, Mihai Vladimir Zodian, prefață de Andrei Miroiu, Iași, Edit. Polirom, 2007.

³ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 22–223.

1912, Serbia și Grecia, ar fi fost susceptibilă să compromită echilibrul balcanic. Statul sud-dunărean ar fi dobândit, cu siguranță, un statut supradimensioant în arealul balcanic⁴, o situație indezirabilă pentru oamenii de stat români.

Odată cu trecerea în neființă a regelui Carol I, principalul decident în politica externă a devenit Ion I.C. Brătianu, în vreme ce regina Maria era cel mai energic promotor al cauzei Antantei⁵. Președintele Consiliului de miniștri al României nu adopta hotărâri cu mare rapiditate, mai ales dacă acestea erau vitale pentru succesul politicii externe a țării. Glenn E. Torrey îl socotea cel mai potrivit pentru disimularea diplomatică necesară pentru a tempera Puterile Centrale, în timp ce discuta cu reprezentanții Antantei termenii angajării militare a României⁶. Brătianu era în măsură să calculeze extrem de riguros toate consecințele posibile ale mișcărilor sale. Prefera adesea mai degrabă să se sustragă decât să ia o decizie cu repercusiuni nefaste⁷.

Acuratețea predicțiilor lui Ion I.C. Brătianu a fost, de asemenea, evidențiată de către Glenn Torrey. Istoricul american considera că după victoria franceză de pe Marna (6-13 septembrie 1914) – în urma căreia Parisul a fost salvat –, Brătianu a prevăzut triumful final al Antantei. Ulterior, animat de această convingere, prin toate demersurile de politică externă, el a încercat să ducă la îndeplinire programul național românesc⁸. Deosebitele calități diplomatice ale lui Ion I.C. Brătianu au ieșit din plin la iveală în timpul neutralității, când reprezentanții Antantei și cei ai Triplei Alianțe se străduiau să îi câștige concursul. Virtuțile omului de stat român au fost relevate și de Grigori Șkundin: „[...]cheia destinului României se afla în buzunarul primului-ministru. [...]. Avea o minte lucidă și rațională și știa cum să joace «la două capete» în mod admirabil, făcând promisiuni atractive, dar vagi și rezervate [...]”⁹.

Potrivit lui Rudolf Dinu, Brătianu a încercat inițial, prin politica de neutralitate, să evite participarea la conflict. Ulterior, omul de stat român va adopta un comportament de tip *aliniere* (*bandwagoning*), decizând intrarea în război alături de tabăra mai puternică, la momentul optim¹⁰. Îmbrățișăm punctele de vedere ale istoricilor amintiți, care au

⁴ H. Gorun, *Considerations on the Romanian-Russian and Romanian-Bulgarian Relations at the Beginning of the Beginning of World War I. A Few Romanian and French Documentary Evidence*, „Analele Universității din Craiova. Seria Istorie”, nr. 1, 2014, p. 70; Idem, *Între neutralitate și aliniere...*, p. 44–45.

⁵ R. Dinu, *op. cit.*, p. 14. A se vedea și Ion Bulei, *Regina Maria*, București, Edit. Meteor Publishing, 2016.

⁶ H. Gorun, *Între neutralitate și aliniere...*, *loc. cit.*, p. 45.

⁷ Glenn E. Torrey, *România în primul război mondial*, traducere de Dan Criste, București, Edit. Meteor Publishing, 2014, p. 20.

⁸ Idem, *Romania and the Belligerents 1914–1916*, în: *loc. cit.*, p. 14; R. Dinu, *op. cit.*, p. 14; H. Gorun, *Între neutralitate și aliniere...*, p. 46.

⁹ Grigori Șkundin, *The Foreign Policy of Ionel I. C. Brătianu in the vision of the foreign diplomats (January–February 1914)* în vol. *Romanian and European Diplomacy. From cabinet Diplomacy to the 21st century Challenges*, edited by Gh. Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Adrian Vițelaru, Ionuț Nistor, Iași, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Casa Editrice Trieste, 2012, p. 278.

¹⁰ R. Dinu, *op. cit.*, p. 14–15.

realizat analize deosebit de pertinente ale politicii externe românești în timpul guvernării lui Ion I.C. Brătianu¹¹.

De regulă, în relațiile cu marile puteri, statele mai slabe tind mai curând către aliniere, decât către balansare, în timp ce în relațiile cu actori dispunând de o putere similară cu a lor, vor opta mai degrabă pentru balansare¹². În ceea ce privește Bulgaria (un stat dispunând de capacități militare oarecum similare), oficialitățile de la București au preferat mai degrabă să opteze pentru balansare. În raporturile cu statele Antantei, Regatul României a ales, în mod firesc, să adopte o conduită de tip aliniere¹³. Atunci când un actor statal sau o alianță are cele mai mari șanse de a ieși învingător(-oare) într-un conflict, statele preferă mai degrabă să se ralieze taberei mai puternice decât să formeze coaliții. În aceste condiții, statele vor opta pentru aliniere¹⁴.

România va decide să intre în război de partea Quadruplei Alianțe (denumite astfel după intervenția Italiei în conflict, în primăvara anului 1915) într-un moment favorabil acesteia din urmă, când victoria finală începuse să se contureze într-o oarecare măsură. Din această perspectivă, desfășurând o politică de aliniere, un stat se aliază cu tabăra mai puternică, în scopul împărțirii avantajelor și beneficiilor, după obținerea victoriei finale¹⁵. Opțiunile de politică externă și de alianță ale României și Italiei în Primul Război Mondial relevă acest tip de aliniere¹⁶. Ambelor li s-au făgăduit, ca preț al participării la război, recompense teritoriale pe seama Monarhiei Austro-Ungare.

Statele slabe, spre deosebire de marile puteri, manifestă un interes deosebit față de puterile vecine, fiind preocupate cu deosebire de evoluția evenimentelor din proximitatea propriilor frontiere. Mai mult, actorii statali slabi pot balansa, atunci când sunt amenințați de state ce dispun de capacități aproximativ egale, dar tind să se alinieze atunci când simt că securitatea și integritatea lor teritorială este periclitată de către o mare putere¹⁷. Politica de balansare a puterii Bulgariei, adoptată de către guvernul de la București, este relevantă în acest sens.

Stephen Walt a introdus și a analizat conceptul de balanță a amenințării. În această ordine de idei, dacă luăm în considerare principalele ipoteze privind alinierea, abordate de către politologul american, alierea României cu Imperiul rus nu este surprinzătoare. Astfel, pentru Regatul român, Rusia reprezenta amenințarea externă cea mai serioasă, or, în concepția lui Walt, statele sunt înclinate să se alieze cu puterea cea mai amenințătoare. Pe de altă parte, cu cât este mai apropiată, din punct de vedere geografic, o mare putere,

¹¹ H. Gorun, *Între neutralitate și aliniere ...*, p. 46–47; Idem, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 214–215.

¹² Șerban Filip-Cioculescu, *Studiu introductiv la Stephen M. Walt, Originile alianțelor*, traducere Mihaela Boca, Iași, Edit. Institutul European, 2008, p. 28 [infra: *Studiu introductiv, ...*].

¹³ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 215; Idem, *Între neutralitate și aliniere ...*, p. 47.

¹⁴ Kenneth N. Waltz, *Teoria politicii internaționale*, traducere de Nicoleta Mihăilescu, Iași, Edit. Polirom, 2006, p. 176.

¹⁵ S.M. Walt, *op. cit.*, p. 61.

¹⁶ A.J.P. Taylor, *The First World War*, New York, 1989, p. 88–90, p. 153, în S.M. Walt, *op. cit.*, p. 61.

¹⁷ S.M. Walt, *op. cit.*, p. 71.

cu atât este mai mare tendința statelor învecinate de a se coaliza cu respectiva putere¹⁸. Or, Rusia se afla în imediată vecinătate a României. Regăsirea României și Rusiei în aceeași tabără, începând cu 4/17 august 1916, ca urmare a politicii de *bandwagoning* a celei dintâi, nu mai pare chiar surprinzătoare în acest context¹⁹.

Cei dintâi care au utilizat noțiunea *bandwagonig* (aliniere) ca opusă termenului *balancing* (balansare), în teoria relațiilor internaționale, au fost Quincy Wright și Stephen Van Evera²⁰. Reprezentant al neorealismului defensiv, Kenneth Waltz a făcut distincție între comportamentul de tip aliniere pe plan intern și cel adoptat de actorii statali în politica externă. În al doilea caz, statele depun eforturi mai susținute pentru a-și amplifica puterea ori se aliază cu altele, dacă au rămas într-o poziție de inferioritate: „Într-o competiție pentru poziția de lider, balansarea este comportamentul corect acolo unde victoria unei coaliții asupra alteia îi lasă pe membrii mai slabi ai coaliției câștigătoare la dispoziția celor mai puternici. Nimeni nu-și dorește ca altcineva să câștige; niciuna din marile puteri nu-și dorește ca una dintre ele să se impună ca lider.”²¹.

Ne reține cu predilecție atenția ultima frază: „niciuna din marile puteri nu-și dorește ca una dintre ele să se impună ca lider.” Situația este, desigur, similară în cursul Primei Conflagrații Mondiale și imediat după încheierea sa. Deși aliate cu Rusia, Marea Britanie și Franța nu își doreau ca cea dintâi să își consolideze influența și să își extindă controlul în Balcani și în Europa de Est²².

Gânditorul neorealist John Mearsheimer considera că obiectivul primordial al oricărui actor statal îl constituie supraviețuirea sa și de aceea, statele nu pot avea încredere în alți actori statali pentru garantarea propriei securități naționale. Pornind de la această teză, reprezentantul neorealismului ofensiv a definit alianțele într-o manieră foarte expresivă. În concepția sa, alianțele reprezintă „doar căsătorii de conveniență temporare: partenerul de alianță de azi poate fi dușmanul de mâine, iar dușmanul de azi poate fi partenerul de mâine.”²³ În timpul Marelui Război, România va lupta împotriva Germaniei și Imperiului dualist după ce, anterior, cele două puteri îi fuseseră aliate. De asemenea, Imperiul rus va deveni aliatul Regatului României, deși relațiile între aceste două state în cursul veacului al XIX-lea au fost de regulă încordate. În urma defecțiunii ruse în război și a acaparării puterii de către bolșevici, Rusia va deveni din nou un stat inamic al României, în special după arestarea reprezentantului diplomatic la Petrograd, Constantin Diamandi²⁴.

¹⁸ *Ibidem*, p. 75.

¹⁹ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 215; Idem, *Între neutralitate și aliniere ...*, p. 48.

²⁰ Quincy Wright, *A Study of War: Second Edition, with a Commentary on War since 1942*, Chicago, University of Chicago Press, 1965, în K.N. Waltz, *op.cit.*, p. 176, nota nr. 1.

²¹ K.N. Waltz, *op. cit.*, p. 177.

²² H. Gorun, *Între neutralitate și aliniere ...*, p. 47.

²³ John Mearsheimer, *Tragedia politicii de forță*, București, Edit. Antet, 2003, p. 27; Idem, *The False Promise of International Institutions*, „International Security”, Winter 1994/95, vol. XIX, no. 3, p. 11, disponibil online la adresa: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>, accesat 30 mai 2016.

²⁴ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 216.

Este binecunoscut faptul că interesele sunt cele care determină alcătuirea alianțelor. Nu alianțele sunt cele care stabilesc interesele actorilor membri ai alianțelor. Interesele naționale nu sunt imuabile și prin urmare, alianțele tind să se schimbe, la rândul lor²⁵. Realismul a subliniat această situație incontestabilă, probată și de evoluția evenimentelor în Primul Război Mondial. După ce s-au declarat neutre în 1914, Italia și Regatul României se vor alătura Antantei în 1915 și respectiv, 1916. Oficial, în momentul izbucnirii conflictului, ambele erau aliate ale Germaniei și Austro-Ungariei. Așadar, foștii aliați vor deveni inamici în cursul Primei Conflagrații Mondiale. Analizând cauzele ruperii alianțelor, Joseph Nye afirma că „statele încetează să fie aliate atunci când ajung să se vadă ca lipsite de importanță ori ca o amenințare pentru securitatea lor”²⁶. Pentru România, Dubla Monarhie reprezenta un obstacol în calea realizării unității teritoriale și naționale. În plus, pe fondul reintensificării raporturilor cu Franța la începutul veacului al XX-lea și cu deosebire în timpul neutralității, alianța cu Germania s-a dovedit, treptat, lipsită de viabilitate²⁷.

Între o alianță propriu-zisă și o coaliție există diferențe de nuanță. Coalițiile funcționează, în principiu, pentru o perioadă scurtă²⁸. Coalizarea este adesea „informală, tacită, iar obligația de sprijin a partenerului este una morală și/ sau strategică.”²⁹ Formarea alianțelor este favorizată, între altele, de existența unei ideologii comune, a regimurilor politice asemănătoare, a similarităților și/ sau identităților culturale, ca și a altor trăsături comune între actorii care se aliază³⁰. Având în vedere ultimul aspect, relansarea relațiilor româno-franceze încă înainte de debutul Marelui Război, iar ulterior, regăsirea Franței și României în aceeași alianță (Antanta) nu sunt întâmplătoare³¹.

În concepția lui Stephen Walt, statele formează alianțe în principal pentru a balansa, a contracara amenințările, care la rândul lor „depind de putere, de proximitatea geografică, de capacitățile ofensive și de intențiile percepute”³². În general, statele sunt înclinate să se teamă mai mult de actori statali pe care și-i reprezintă ca potențial amenințatori decât de alte state, care sunt mari puteri economice sau chiar militare. Pornind de la acest raționament, Germania era cu mult superioară Rusiei din punct de vedere economic și militar la începutul Primului Război Mondial. Regatul român percepea însă cu o acuitate mult mai mare posibila amenințare venită din partea vecinului de la răsărit³³.

În explicarea acestui mod de percepție, trebuie luate în considerare elemente precum precedentele istorice, tendințele hegemonice mai mult sau mai puțin

²⁵ J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 131.

²⁶ Joseph Nye, *Descifrarea conflictelor internaționale: teorie și istorie*, traducere de Ion Vlădoiu, București, Edit. Antet, 2005, p. 71, *apud* S.M. Walt, *op. cit.*, p. 26.

²⁷ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 217.

²⁸ S.M. Walt, *op. cit.*, p. 120–121.

²⁹ Ș.F. Cioculescu, *Studiu introductiv ...*, p. 22.

³⁰ S.M. Walt, *op. cit.*, p. 29, 75.

³¹ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 217.

³² S.M. Walt, *op. cit.*, p. 31, 43–44.

³³ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 217.

nedisimulate ale Rusiei și poziționarea geografică foarte apropiată de frontierele României. Imperiul Romanovilor era văzut la București ca o posibilă amenințare pentru integritatea teritorială a României. Printre teoriile relațiilor internaționale, constructivismul este interesat de maniera în care actorii își definesc interesele naționale, precum și amenințările la aceste interese și relațiile cu ceilalți³⁴. Interesele actorilor nu sunt în mod obligatoriu și necesar determinate de distribuția puterii în sistemul internațional³⁵. Interesele naționale derivă din preferințele actorilor. Modul în care actorii internaționali percep alți actori este esențial în constructivism. În funcție de respectivele percepții, un stat poate percepe un alt stat ca fiind un inamic, un rival sau un prieten, indiferent de puterea pe care o dețin cei doi actori³⁶. În această ordine de idei, Franța era percepută ca prietenă de către România, în timp ce Rusia ca un potențial adversar, deși cele două mari puteri făceau parte din același bloc militar, iar aderarea Regatului român la Antanta implica alianța formală cu ambele, atât cu Republica franceză, cât și cu Rusia³⁷.

Unii autori români³⁸ au abordat problematica confruntării dintre două curente diametral opuse, existente atât la nivelul clasei politice românești, cât și în opinia publică la începutul Marelui Război. Cel dintâi curent s-ar fi întemeiat pe așa-numita „politică de calcul” și supralicita pericolul rus la adresa securității naționale și integrității teritoriale a statului român. Celălalt, fundamentat pe așa-numita „politică de sentiment”, milita pentru eliberarea Transilvaniei, a Banatului și Bucovinei de sub dominația austro-ungară, minimalizând primejdia rusească și susținând necesitatea ca România să intre în conflictul mondial alături de Franța. Nu suntem însă întru totul de acord cu sintagma „politică de sentiment”, dacă ne raportăm la factorii de decizie, care stabilesc liniile directoare de politică externă ale unui stat. Opinia publică poate fi animată de sentimente, emoții sau anumite pasiuni. Totuși, clasa politică este cea care fixează obiectivele de politică externă pentru a proteja, a susține și a promova interesul național. Îmbrățișăm punctul de vedere al celui mai renumit exponent al realismului clasic, Hans Morgenthau, potrivit căruia interesul național stă la temelia tuturor acțiunilor statelor pe plan extern. Mai mult, politica, în general, și implicit politica externă este guvernată de legi obiective, iar emoțiile actorilor nu trebuie luate în considerare în teoria relațiilor internaționale³⁹. Politica de putere determină toate demersurile actorilor statali. Nu poate fi etichetată categoric respectiva orientare, într-o manieră ușor simplistă, *doar* ca o „politică de sentiment”. România și Franța aveau unele obiective de politică externă similare, anume

³⁴ J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 172.

³⁵ Edward A. Kolodziej, *Securitatea și relațiile internaționale*, traducere de Ramona-Elena Lupu, Iași, Edit. Polirom, 2007, p. 321; Șerban Filip-Cioculescu, *Introducere în teoria relațiilor internaționale*, București, Edit. Militară, 2007, p. 262.

³⁶ *Manual de relații internaționale*, coordonatori: Andrei Miroiu și Radu-Sebastian Ungureanu, Iași, Edit. Polirom, 2006, p. 157–158.

³⁷ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 218.

³⁸ Radu Voinea, *Semnificația participării României la primul război mondial*, „Memoriile Secției Istorice a Academiei”, nr. 12, 1987, p. 30.

³⁹ Jean-Jacques Roche, *Théories des relations internationales*, 3-e édition, Paris, Editions Montchrestien, 1999, p. 32; H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 218.

recuperarea teritoriilor de sub dominația Imperiului Dualist, respectiv a Alsaciei și Lorenei⁴⁰.

Controlul asupra Strâmtorilor și Constantinopolului a reprezentat obiectivul de război primordial al Rusiei. Strâmtorile sunt vitale din punct de vedere geopolitic și geostrategic. Bosfor și Dardanele au fost diputate de Rusia (prin excelență, o putere continentală)⁴¹ și Marea Britanie, o mare putere maritimă. Rusia a tins să domine Strâmtorile pentru a împiedica puterile maritime să își exercite influența asupra Mării Negre⁴². Având în vedere proximitatea Mării Mediterane și a Mării Negre, influența în Strâmtori i-ar fi oferit Rusiei posibilitatea de a deveni, simultan, o putere maritimă. În scopul salvagărdării interesului național, România pleda cu fermitate în favoarea principiului internaționalizării Bosforului și Dardanelor, care îngăduia deplina libertate a navigației prin Strâmtori. Îngrijorarea Bucureștiului va fi amplificată de zvonurile legate de încheierea unui acord secret între Marea Britanie și Rusia, prin care cea de a doua primea acceptul de a se înstăpâni asupra părții de nord a Bosforului⁴³.

Președintele Consiliului de miniștri, Ion I.C. Brătianu ținea morțiș ca intervenția în război să se producă într-un moment favorabil din punct de vedere militar pentru Antanta. Această opțiune, legată de o decizie de politică externă de importanță covârșitoare, era perfect legitimă și îndreptățită. Dintr-o altă perspectivă, la fel de legitimă poate părea și dorința factorilor de decizie ai Aliaților ca amploarea concesiilor atribuite Regatului român să fie invers proporțională cu pretențiile autorităților de la București. Cuvintele plenipotențiarului român din capitala Rusiei, Constantin Diamandi, nu necesită comentarii suplimentare: „Toate aceste puteri doreau însă mai înainte de toate să intrăm cât mai repede și mai ne-condiționat în luptă alături de ele. Și dacă pentru aceasta ne-am fi mulțumit să cerem un sfert din Bucovina și o jumătate din Transilvania nu cred că ar fi fost vreo obiecțiune din partea lor ? Dimpotrivă, am fi fost lăudați pentru cuminenția și modestia noastră.”⁴⁴ Era evident că puterile Antantei, îndeosebi Rusia, partenerul de negocieri direct al Regatului României în chestiunea doleanțelor teritoriale românești, erau dispuse să ofere cât mai puține recompense teritoriale, mai ales în Bucovina, unde elemental etnic rutean era numeros. Interesele Antantei erau dificil de pus în acord cu interesul național al României. Imperiul rus era dispus să accepte năzuințele guvernului

⁴⁰ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 218.

⁴¹ Dihotomia puteri continentale-puteri maritime (oceanice) a fost analizată de geopoliticieni renumiți precum Halford Mackinder, Alfred Mahan și Karl Ernst Haushofer. Ultimul a elaborat teoria blocului continental. Cele mai importante puteri continentale erau Rusia și Germania, în vreme ce Imperiul Britanic, S.U.A. și Franța erau puterile maritime reprezentative. A se vedea Paul Dobrescu, *Geopolitică*, București, Edit. Comunicare.ro, 2008.

⁴² Aymeric Chauprade, François Thuau, *Dicționar de geopolitică. State, concepte, autori*, traducere și postfață de Șerban Dragomirescu, București, Edit. Corint, 2003, p. 454.

⁴³ H. Gorun, *România și Aliații*, Târgu-Jiu, Edit. „Academica Brâncuși”, 2010, p. 5–6; Idem, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 219.

⁴⁴ Idem, *Revendicările României privind Transilvania, Banatul și Bucovina în perioada neutralității (1915). Mărturii documentare franceze și românești*, „Analele Banatului”, S.N., Arheologie-Istorie, XX, 2012, p. 336; Constantin Diamandi, *Cum s-a negociat harta României Mari*, în vol. *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii documentare*, coord. Dumitru Preda et alii, București, Edit. Militară, 1996, p. 150.

român (ce e drept, cu mare greutate și doar ca urmare a numeroaselor insistențe din partea Franței) doar atâta vreme cât intervenția și cooperarea românească prezentau valoare și erau utile exclusiv din perspectiva obiectivelor politice și militare ruse. Postulatul lui Hans Morgenthau, potrivit căruia politica internațională reprezintă, înainte de toate, o luptă pentru putere, este încă o dată confirmat. Principiile etice sunt sacrificate din nevoia de a asigura succesul politicii externe⁴⁵.

Convenția româno-rusă, încheiată la Petrograd, de către cei doi miniștri de Externe, Constantin Diamandi și Serghei Sazonov, la 18 septembrie/1 octombrie 1914, trebuie înțeleasă mai degrabă ca o soluție provizorie, ca un compromis. În ultimă instanță, presiunile diplomatice neîncetate asupra Bucureștiului puteau avea tocmai efecte contrare, făcând mai dificilă aderarea României la Antanta sau, în cel mai nefericit și nedorit caz, să o readucă alături de Puterile Centrale. De fapt, atât în timpul neutralității, cât și pe întreaga perioadă a conflictului mondial, relațiile româno-ruse au evoluat sub semnul compromisului. Alianța Imperiului Rus și a Regatului României a fost mai degrabă una conjuncturală, ea însăși o soluție de compromis. Aducerea celor două state în aceeași tabără se datorează Franței. Franța era puterea occidentală care punea cel mai mare preț pe alianța Regatului român. Putem porni de la următorul silogism pentru a înțelege mai bine alianța de conjunctură a României cu Rusia: dacă un stat A este aliat cu un stat B, iar un alt stat C dezvoltă relații cordiale cu statul A, statele B și C nu se vor regăsi pe poziții iremediabil ireconciliabile, în pofida eventualelor fricțiuni și frământări. Puterea A își va asuma misiunea de a îndepărta asperitățile survenite în relațiile puterii B cu statul C. În condițiile în care Franța era aliată cu Rusia, iar relațiile româno-franceze au cunoscut o permanentă îmbunătățire (conducând către o alianță), alianța finală a României cu Rusia apare ca firească. A fost vorba, posibil, mai curând de o coalizare vremelnică, între cele două state neexistând afinitățile și ceilalți factori de coeziune necesari creării, funcționării și consolidării unei alianțe durabile⁴⁶.

În general, punctele de vedere ale Franței și ale Marii Britanii au coincis cu privire la necesitatea atragerii României în război pentru consolidarea alianței Antantei. În schimb, Rusia tindea să pună mai presus de interesele Antantei propriile obiective expansioniste și, eventual, să subordoneze acestora intrarea în acțiune a Regatului român. Hans Morgenthau considera că așa-numita „solidaritate ideologică” este elementul determinant, principalul catalizator al înfăptuirii alianțelor. „Solidaritatea ideologică” privește alianțele care se formează între state cu aceeași politică, cu o cultură similară sau cu alte trăsături comune. Potrivit acestui principiu, cu cât sunt mai asemănătoare două sau mai multe state, cu atât va fi mai probabilă alianța lor⁴⁷. Or, între România și Rusia erau inexistente similaritățile politice, culturale ori de altă natură. Din punct de vedere politic, cea dintâi era o monarhie constituțională, în timp ce Rusia o monarhie autocrată. Asemănările sunt însă incontestabile în cazul României și Franței⁴⁸. Totuși, potrivit logicii realiste și neorealiste, principalul motiv pentru care statele se aliază rezidă în

⁴⁵ J.J. Roche, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁶ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 219.

⁴⁷ S.M. Walt, *op. cit.*, p. 75.

⁴⁸ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 220.

nevoia de a para amenințări externe⁴⁹. Din această perspectivă, am putea interpreta deopotrivă semnarea acordului din 18 septembrie/1 octombrie drept un răspuns la amenințarea austro-ungară. Ulterior, am putea aprecia că alianța cu Rusia, odată cu aderarea României la Antanta, s-a concretizat (și) din nevoia de a (contra)balansa puterea Dublei Monarhii⁵⁰.

Franța se bucura de o remarcabilă influență și putere de decizie la nivelul alianței. România era percepută mai degrabă de către cele două tabere beligerante doar ca un pion (ce e drept, unul dispunând de o poziție cheie) pe tabla de șah europeană și cu deosebire în zona balcanică. Regatul României era un important pivot geopolitic⁵¹ în Europa de Sud-Est și în Balcani. În atare condiții, aportul său militar, economic și demografic era deosebit de prețios. Într-o oarecare măsură, România putea performa deopotrivă (cel puțin în această regiune) și ca jucător geostrategic. Acest statut era condiționat însă de capacitățile absolut necesare pentru a pune sub semnul întrebării sau cel puțin a limita influența în acest spațiu a unor mari puteri, precum Monarhia Dualistă, sau pentru a se opune tendințelor de supremație ale altora, ca Imperiul Rus. Promovarea intereselor marilor puteri (din ambele alianțe) în arealul balcanic depindea inclusiv de poziția (fie favorabilă, fie reticentă sau ostilă) pe care avea să și-o asume Bucureștiul⁵².

Problematica recunoașterii de către Antanta a viitoarelor frontiere ale statului român și demersurile diplomației și ale cercurilor militare românești în vederea înzestrării armatei au dominat tratativele cu Franța și Rusia. România a adoptat o linie de conduită realistă și în ceea ce privește aceste două aspecte majore. Statul român a performat ca un actor rațional, tinzând către maximizarea avantajelor de natură teritorială și materială și către minimizarea riscurilor, costurilor și pierderilor. Practic, România, prin acțiunile sale în timpul Primului Război Mondial, a urmărit maximizarea puterii, a capacităților militare (prin atingerea unui nivel satisfăcător al pregătirii militare și prin ameliorarea aprovizionării), precum și a celor demografice (aducerea între granițele naționale a provinciilor populate de români)⁵³.

În conformitate cu principiile fundamentale ale realismului politic, enunțate de Hans Morgenthau, politica externă a unui stat este catalogată drept bună dacă este în măsură să minimizeze riscurile și să maximizeze avantajele, profiturile⁵⁴.

Conduita guvernului României s-ar putea încadra și realismului strategic, exemplificat de Thomas Schelling⁵⁵. Realismul strategic se focalizează în principal pe procesul decizional în politica externă. Atunci când se confruntă cu probleme diplomatice

⁴⁹ S.M. Walt, *op. cit.*, p. 75–76.

⁵⁰ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 221.

⁵¹ Am utilizat conceptele „pivoți geopolitici” și „jucători geostrategici activi”, analizate de politologul american de origine poloneză, Zbigniew Brzezinski, atunci când dezbătea provocările existente la adresa supremației SUA în afacerile mondiale, în epoca post-Război rece. Z. Brzezinski, *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperatiile sale geostrategice*, traducere Aureliana Ionescu, București, Edit. Univers Enciclopedic, 2000, p. 53-69.

⁵² H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 221.

⁵³ *Ibidem*, p. 222.

⁵⁴ J.J. Roche, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁵ A se vedea Robert Jackson, Georg Sørensen, *Introduction to international relations. Theories and Approaches*, 4th edition, New York, Oxford University Press, 2010, p. 70.

și militare fundamentale, liderii politici sunt nevoiți să gândească strategic, dacă doresc să aibă succes. Schelling căuta să furnizeze instrumente analitice pentru gândirea strategică. El percepea diplomația și politica externă ca activități rațional-instrumentale, care ar fi înțelese într-o manieră mai profundă prin aplicarea unei forme de analiză logică, denumită *teoria jocurilor*⁵⁶. Joshua Goldstein și Jon Pevehouse au operat în mod inspirat distincția între așa-numitele jocuri de sumă zero (nulă) și jocurile de sumă nenulă. În primul caz, câștigul unui stat, al unui jucător este echivalent cu pierderea celuilalt jucător. În al doilea caz, ambii jucători pot câștiga sau pierde⁵⁷. Într-un joc de sumă nulă, sunt absolut inutile negocierile și comunicarea între părți, deoarece ele au interese diametral opuse⁵⁸. O astfel de situație identificăm în timpul conflagrației mondiale în privința Regatului României și a Monarhiei Austro-Ungare și chiar în ceea ce privește România și Bulgaria. Interesele și obiectivele diferite ale statelor în cauză erau ireconciliabile. Jocurile de sumă nenulă s-ar putea aplica raporturilor româno-ruse și româno-franceze în Primul Război Mondial⁵⁹.

Teoria jocurilor este strâns legată de teza raționalității actorilor statali, postulată în realismul clasic și cel structural. Astfel, într-un joc de sumă nenulă, coordonarea acțiunilor actorilor poate conduce la maximizarea recompensei totale pentru jucători. Însă fiecare stat întreprinde demersuri pentru a obține o parte cât mai consistentă din această recompensă totală⁶⁰. Intervenind în război alături de Antanta, statul român năzuia să se bucure la sfârșitul conflictului de avantajele convenite unui stat învingător⁶¹. Un raport aparținând căpitanului belgian Lambert⁶² scoate în evidență, în mod implicit, acest joc de sumă nenulă. Cabinetul Brătianu reclama ca puterile Antantei să se angajeze să negocieze pacea numai atunci când aspirațiile românești vor fi fost indeplinite. Marea Britanie și Franța erau pe punctul de a accepta respectiva clauză, care presupunea o obligație relativă. Existau practic două alternative: sau Aliații vor fi victorioși și atunci România va fi despăgubită în conformitate cu angajamentele asumate (făcând parte din alianța învingătoare), sau nu vor fi victorioși și, prin urmare, România va îndura, ca de altfel întreaga alianță, cazul de forță majoră⁶³.

România aspira deopotrivă la dobândirea unui statut cât mai respectat și privilegiat în arena internațională. Astfel explicăm stăruințele Bucureștiului în vederea recunoașterii drepturilor asupra Banatului în integralitatea sa, precum și asupra Nistrului ca graniță răsăriteană a statului român. Diplomația românească a solicitat, de asemenea, ca Regatul României să fie tratat pe picior de egalitate atât cu prilejul tratatelor de pace, cât și la

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 114.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 222–223.

⁶⁰ J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 114.

⁶¹ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 223.

⁶² H. Gorun, *România și Aliații ...*, p. 57; *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. I, Ediție de documente, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 757.

⁶³ *1918 la români ...*, p. 759–760.

conferința generală a păcii, ceea ce a generat nemulțumirea și reacția negativă a Rusiei⁶⁴. Statutul de mare putere a Imperiului țarist îi îngăduia să conceapă stabilirea raporturilor sale cu puterile mai mici, precum Regatul României, de pe poziții de forță. De altfel, în relațiile interstatale, voința statelor mici era adesea nerespectată și încălcată, ceea ce ne duce cu gândul la definirea conceptului de putere în termeni de influență⁶⁵. Bunăoară, Robert Dahl definea puterea drept capacitatea de a determina un alt actor să întreprindă ceea ce din proprie inițiativă nu ar fi dorit să întreprindă⁶⁶.

Totuși, după cum arată J. Goldstein și J. Pevehouse, victoria într-un război ar putea să nu compenseze prețul plătit. Nu este exclus ca actorii raționali să calculeze greșit costurile și beneficiile, mai ales atunci când dispun de informații deficitare⁶⁷. Chiar dacă Regatul român va fi fost recompensat teritorial pentru participarea la război de partea Aliaților, pierderile umane și costurile materiale au fost mari, mai ales că, așa cum avea să o indice evoluția ulterioară a evenimentelor, în cursul campaniei din 1916, armata română a fost insuficient pregătită și instruită și necorespunzător aprovizionată cu materiale de război, armamente și muniții⁶⁸.

Un concept cheie valorificat de același Thomas Schelling este cel de *amenințare*. Analiza termenului vizează maniera în care oamenii de stat pot gestiona rațional amenințările și primejdiile. În acest mod au acționat principalii oameni politici români, în special președintele Consiliului, Ion I.C. Brătianu, atunci când a căutat să amâne momentul intervenției cât mai mult cu putință. Schelling definea diplomația drept târguială (*bargaining*). Ea „caută obținerea de rezultate, care deși nu sunt ideale pentru niciun a dintre părți, sunt mai bune pentru ambele decât unele dintre alternative ... *Bargaining*-ul poate fi politicos sau brutal, poate implica atât amenințări, cât și oferte ...[...] și presupune mai degrabă neîncredere decât încredere ... Însă este obligatoriu să existe un anumit interes comun, cel puțin în evitarea pagubelor pentru fiecare, precum și conștientizarea necesității de a determina cealaltă parte să prefere un rezultat acceptabil pentru sine. Dacă dispune de suficientă forță militară, o țară poate să nu fie nevoită să procedeze la *bargaining*.”⁶⁹ Tratatul de aderare ale României la Antanta au fost presărate atât cu oferte, cât și cu amenințări implicite din partea marilor puteri. De asemenea, raporturile româno-ruse au fost marcate de o neîncredere constantă, atât înainte de mobilizarea armatei române, cât și în perioada beligeranței ei. Negocierile dintre România, Franța, Rusia și statele balcanice au vizat atât obținerea de avantaje pentru fiecare parte, cât, mai ales, limitarea pagubelor. România nu se bucura, cu deosebire în etapa neutralității, dar nici după 15 august 1916, de o forță militară

⁶⁴ H. Gorun, *România și Aliații ...*, p. 56.

⁶⁵ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 223; J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 98.

⁶⁶ Frederic S. Pearson, J. Martin Rochester, *International Relations. The global condition in the twenty-first century*, New York, Mc. Graw-Hill, 1998, p. 48.

⁶⁷ J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 111.

⁶⁸ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 223–224.

⁶⁹ Thomas Schelling, *The Strategy of Conflict*, Cambridge, 1980, p. 168, *apud* R. Jackson, G. Sørensen, *op. cit.*, p. 70.

semnificativă, astfel încât factorii săi de decizie au fost nevoiți să recurgă la *bargaining*. Concepția lui T. Schelling se înscrie desigur în buna tradiție a realismului, potrivit căruia statele sunt actori raționali, înzestrați cu o gândire strategică, care își proiectează toate demersurile externe în funcție de costuri și de beneficii. Până la urmă, este imposibilă obținerea de câștiguri absolute. Așadar, actorii statali vor urmări, cu precădere, minimizarea pierderilor⁷⁰.

România s-a străduit să desfășoare o politică externă rațională și să promoveze o diplomatie caracterizată de eficiență. Procesul de politică externă implică luarea deciziilor. Statele acționează într-un anumit fel întrucât unii membri ai guvernului optează pentru acea acțiune⁷¹. Așa-numitul *model rațional* constituie punctul de pornire general în procesul de adoptare a deciziilor⁷². Conform acestui model, factorii de decizie (decidenții) își stabilesc obiectivele esențiale, calculează costurile și avantajele pentru fiecare mod de acțiune, preferând desigur pe cel care implică (sau pare să implice) avantajele maxime și costurile minime⁷³. Evident că obiectivul primordial al Regatului României era obținerea teritoriilor locuite de români, aparținând monarhiei dualiste. În 21 iulie/3 august 1914, decidenții reuniți în Consiliul de Coroană de la Sinaia, în frunte cu președintele Consiliului de miniștri, Ionel Brătianu, au ales varianta neutralității. În condițiile în care inclusiv în contextul angajării militare doi ani mai târziu au existat oarecare impedimente, o intervenție care s-ar fi produs încă din 1914 ar fi fost complet iresponsabilă, în fapt o veritabilă aventură militară. La 14/27 august 1916, în cadrul Consiliului de Coroană de la Cotroceni, pe fondul asumării unor angajamente diplomatice și militare de către statele Antantei (prin intermediul Convențiilor din 4/17 august), Ion I.C. Brătianu și guvernul său au stabilit că a venit momentul oportun pentru acțiune⁷⁴.

Pornind de la afirmația lui Joshua Goldstein conform căreia unii decidenți sunt relativ înclinați spre risc, în vreme ce alții tind să nu accepte riscurile, sesizăm o delimitare clară, în acest sens, cu prilejul Consiliului de Coroană de la Sinaia: pe de o parte, adepții unei politici externe de risc, anume regele Carol I și bătrânul lider conservator Petre P. Carp, care insistau pentru intrarea urgentă în război de partea Puterilor Centrale (în pofida situației militare precare a României) și, pe de altă parte, Brătianu și adepții săi, care au susținut soluția neutralității. *Acțiunea Națională*, organizație intervenționistă condusă de Nicolae Filipescu, milita la rândul său pentru decretarea imediată a mobilizării de către guvern, însă ea era parte a opiniei publice, nenumărându-se printre factorii decizionali⁷⁵. Or, realismul, ca școală dominantă a relațiilor internaționale, a minimalizat rolul opiniei publice, în opoziție cu idealismul liberal interbelic.

⁷⁰ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 224.

⁷¹ J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 198.

⁷² Graham Allison, Philip Zelikow, *Esența deciziei. O explicație a crizei rachetelor din Cuba*, traducere de Mihaela Răileanu, Iași, Edit. Polirom, 2010, p. 29–76, *apud* J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 199.

⁷³ J. Goldstein, J. Pevehouse, *op. cit.*, p. 199.

⁷⁴ H. Gorun, *Realism and Decisional Dilemmas ...*, p. 225.

⁷⁵ *Ibidem*.

Concluzie

Regatul României și-a declarat neutralitatea, în 21 iulie/3 august 1914, acționând ca actor rațional în relațiile internaționale. Motivațiile deciziei autorităților guvernamentale române rezidă în precaritatea pregătirii militare și în înzestrarea deficitară cu materiale de război și muniții. Totodată, guvernul de la București trebuia să obțină garanții certe cu privire la recunoașterea revendicărilor sale teritoriale. În politica sa externă, România a alternat între o neutralitate armată cu apărarea frontierelor (în fapt o neutralitate binevoitoare față de Antanta) și un comportament de tip aliniere (*bandwagoning*). Guvernul român condus de Ion I.C. Brătianu s-a decis să se ralieze taberei Antantei, atunci când a considerat că aceasta avea șanse mai mari de a câștiga războiul⁷⁶. De asemenea, linia de conduită adoptată de către autoritățile române a fost specifică realismului în relațiile internaționale.

⁷⁶ Idem, *Între neutralitate și aliniere...*, p. 48–49.